

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

ӘОЖ 343.1

DOI: 10.54649/2077-9860-2022-3-39-46

Р.К. Тлеухан¹

¹з.ғ.д., профессор,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университеті
Қазақстан Республикасы, Астана қ.

Н.Д. Тлешалиев²

²з.ғ.м., сеньор-лектор,

Каспий қоғамдық университеті
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ЗАҢНАМАСЫНДАҒЫ ЖАҢА ӨЗГЕРІСТЕР

Аңдатпа

Мақалада қылмыстық іс жүргізу заңнамасындағы жаңа өзгерістер мәселелері қарастырылған. Атап айтқанда «Қазақстан-2050» Стратегиясы мен Қазақстан Республикасы Президентінің бес институционалдық реформасын іске асыру жөніндегі «100 нақты қадам» Ұлт жоспарында көрсетілген қылмыстық іс жүргізу құқығын жаңғырту жөніндегі жаңа бастамаларының практикаға ену мәселелері талданып, қарастырылады. ҚР Қылмыстық процестік кодекстің нормалары талданады. Автор ҚР Президентінің 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Жолдауында судьялар корпусын «сауықтыруға» баса назар аударылғанына дұрыстығын атап кетеді. Мақалада шет елдердің, атап айтқанда Германия, Италияның қылмыстық процестік заңнамасына, шолу жасалынады. Германия, Италия ҚПК ережелеріне талдау жасалынады.

Түйінді сөздер: қылмыстық құдалау органдары, қылмыстық процеске қатысатын өзге де адамдар, сот отырысының хатшысы, аудармашы, куә, куәгер, сарапшы, маман, сот приставы, медиатор, қылмыстық процесті жүргізетін орган.

Р.К. Тлеухан¹

²д.ю.н., профессор

Евразийский Национальный университет им. Л.Н. Гумилева
Республика Казахстан, г. Астана

Н.Д.Тлешалиев²

²м.ю.н., сеньор-лектор,

Каспийский общественный университет,
Республика Казахстан, г. Алматы
E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru

НОВЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ

Аннотация

В статье рассмотрены актуальные проблемы нового уголовно-процессуального законодательства. В частности, анализируется и рассматривается реализация новых инициатив, содержащихся в Стратегии «Казахстан-2050» и «100 конкретных шагов» в сфере реализации пяти инсти-

туциональных реформ Президента Республики Казахстан касательно модернизации уголовно-процессуального законодательства. Проведен анализ норм УПК РК. Автор подчеркивает правильность акцента на «оздоровлении» судейского корпуса в Послании Президента РК от 1 сентября 2022 года. В статье рассматривается уголовно-процессуальное законодательство зарубежных стран, в частности Германии и Италии. Анализируются положения УПК Германии и Италии.

Ключевые слова: органы (должностные лица) уголовного преследования, иные лица, участвующие в уголовном процессе, – секретарь судебного заседания, переводчик, свидетель, понятой, эксперт, специалист, судебный пристав, медиатор, орган, ведущий уголовный процесс.

R.K. Tleukhan¹

¹Doctor of law, professor,
Eurasian National University named after L.N. Gumileva
Republic of Kazakhstan, Astana

N.D. Tleshaliev²

²master of law, senior lecturer
Caspian Public University,
Republic of Kazakhstan, Almaty
E-mail: nurlan.tleshaliev@mail.ru

NEW CHANGES IN CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION

Annotation

Current problems of the new criminal procedural legislation are discussed in the article. In particular, the implementation of new initiatives contained in the Strategy "Kazakhstan-2050" and "100 concrete steps" in the sphere of implementation of five institutional reforms of the President of the Republic of Kazakhstan regarding the modernization of criminal procedural legislation is analyzed and considered. The analysis was carried out according to the norms of the UPC RK. The author emphasizes the correctness of the emphasis on the "rehabilitation" of the judiciary in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 1, 2022. Criminal procedural legislation of foreign countries, in particular Germany and Italy, is considered in the article. The provisions of the UPC of Germany and Italy are analyzed.

Key words: bodies (officials) of criminal prosecution, other persons participating in the criminal process, - secretary of the court session, translator, witness, witness, expert, specialist, bailiff, mediator, body leading the criminal process.

Қылмыстық процестік кодексінің тұжырымдамалық әрекеттегі редакциясының басты мақсаты қылмыстық процестің тиімділігін оңайлату және жетілдіру, оны халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру және азаматтардың конституциялық құқықтарын барынша толық қорғау болып табылады [1].

ҚР қылмыстық процестік кодексінің 131-бабында қылмыстық құқықбұзушылық жасады деп күдік келтірген адамды процестік ұстау тәртібі көзделеді. Атап айтқанда, осы баптың 4-тармағына сәйкес адам қылмыс жасады деп күдік келтіруі бойынша - қырық сегіз сағаттан аспайтын мерзімге, ал кәмелетке толмаған адамды - жиырма төрт сағаттан аспайтын мерзімге ұсталуы мүмкін, ерекше жағдайда, аса ауыр қылмыстарды жасады деген күдік бойынша ұсталған кезде жетпіс

екі сағаттан аспайтын мерзімге ұстауға жол беріледі; жаппай тәртіпсіздіктер кезіндегі жасалған қылмыстар; қылмыстық топ болып жасалған қылмыстар; есірткі құралдарды, психотроптық заттардың, прекурсорлардың және олардың аналогтарының заңсыз айналымына байланысты қылмыстар, кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қарсы қылмыстар, сондай-ақ адамның өліміне әкеп соққан қасақана қылмыстар; қашықтықта немесе тиісті қатынас жолдарының болмауы салдарынан, сондай-ақ қашықтығы немесе тиісті қатынас жолдарының болмауы салдарынан адамды тергеу судьясына уақтылы жеткізуді қамтамасыз ету мүмкін еместігі жатқызылады [1].

Сондай-ақ, ҚР ҚПК-нің 179-бабына енгізілген өзгерістер де жаңалықтардың бірі болып табылады, оған сәйкес құқық қорғау

органдарының қылмыстық құқық бұзушылық туралы арызды, хабарламаны немесе баянатты сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде тіркеуге құқығы жоқ, егер де қолданыстағы заңнаманы бұзу туралы мәліметтер жоқ болса, тексеру, ревизия, аудит және басқа да актілермен расталған залал, елеулі зиян не заңсыз табыс туралы, олардың болуы қылмыстық құқық бұзушылықтың міндетті белгісі болып табылса, сондай-ақ жазбаша нысанда жасалған азаматтық-құқықтық мәмілелерді орындамауға немесе тиісінше орындамауға негізделген бұзушылықтар туралы және сот жарамсыз, шындыққа сай емес немесе жалған деп таныған болса ғана.

Осылайша, бұл норма салық саласында тексеру немесе тексеру актісі болмаса немесе мәміленің шындыққа сай емес немесе жалған екендігі туралы сот шешімі болмаса, тергеуді бастауға тыйым салынады.

Қылмыстық процестің тиімділігін оңайлату және арттыру, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеп-тексеру материалдарының бұрмалануын және қылмыстық процестің ашықтығын барынша азайту мақсатында қылмыстық іс жүргізудің форматы да өзгертілді. Енді ҚР ҚПК-нің 42-1-бабы қылмыстық сот ісін қағаз жүзінде және (немесе) электрондық форматта жүргізуді көздейді. Бұл ретте, қылмыстық процесті жүргізетін адам өз қалауы бойынша электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізе алады, ол туралы дәлелді қаулы шығарылады. Қылмыстық сот ісін электрондық форматта одан әрі жүргізу мүмкін болмаған жағдайда, қылмыстық процесті жүргізетін адам қағаз форматқа ауысады, ол туралы дәлелді қаулы да шығарылады.

2014 жылы қылмыстық процестің кодексінің қабылдануымен қылмыстық құқық бұзушылықтарды тіркеу тәртібі де өзгерді. Қылмысты барынша тіркеу нәтижесінде қылмысты жасыру 19 еседен астам қысқартылды (2011 жылы 6666-дан 2015 жылы 345-ке дейін) [2].

Қылмыстық процестің жариялығын арттыру үшін онлайн режимде қылмыстық іске қол жеткізу есебінен «Цифрлық Қазақстан» [3] мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде Бас прокуратура 2017 жылы [4] «Төрелік» сот ақпараттық жүйесімен интеграцияланған «Электрондық қылмыстық іс» модулін әзірледі [5]. 2017 жылғы желтоқсанда ҚПК-те қылмыстық процесті жүргізетін адамға өз қалауы бойынша

электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізуге мүмкіндік беретін өзгерістер енгізілді (ҚР ҚПК-нің 42-1-бабы). 2018 жылғы наурызда «азаматтардың өтініштерін қарау процесін қоса алғанда, қылмыстық процесті кезең-кезеңімен цифрландыру туралы» бірлескен бұйрыққа қол қойылды. Бас прокурордың 2018 жылғы 3 қаңтардағы №2 бұйрығымен электрондық форматта қылмыстық сот ісін жүргізу туралы Нұсқаулық бекітілді. Электрондық істерді тергеу үшін функциялары іске асырылды:

- 3 факторлық аутентификация арқылы жүйеге кіру;

- негізгі іс жүргізу құжаттарының 350 шаблонуы;

- графикалық планшет (стилус) арқылы процессуалдық құжаттарға қол қою;

- мемлекеттік деректер базасынан дербес мәліметтер алу;

- «SMS-шақыру» (қылмыстық процеске қатысушыларды шақыру);

- «Жария сектор» веб-порталы (қылмыстық құдалау органдарының адвокаттармен және процеске қатысушылармен электрондық өзара іс-қимылы);

- «е-Шағым» - процеске қатысушылардың шағымдарды онлайн режимінде беруі;

- «Криминалист» АЖО (криминалистикалық зерттеулерді электрондық тағайындау және алу);

- «Сарапшы» АЖО (электрондық тағайындау және сот сараптамаларын алу) [6].

Мемлекеттік органдардың бірыңғай көліктік орталығында (ЕҚҚКО) қорғалған байланыс арнасы арқылы СДТБТ жүйесіне қолжетімділік беріледі. Байланыс каналдарын қорғау үшін CERTEX VPN (шифраторлар) арнайы бағдарламалық-аппараттық кешендері орнатылады. Е-ҚІ (е-УД) жүйесінде тергеуші, анықтаушы, олардың бастықтары мен прокуроры 3 факторлық авторизация (ЭЦҚ, логин/пароль және саусақ ізі) арқылы кіреді.

Олардың барлық әрекеттері нақты істер бойынша лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттерін бақылауға арналған «Оқиғаларды журналдау» модулінде тіркеледі (қылмыстық іске кім және қашан қол жеткізгені, жүргізілген тергеу әрекеттері туралы мәліметтерді қарағаны, енгізгені, редакциялағаны және т.б. тіркеледі).

Ықтимал хакерлік шабуылдардан қауіпсіздікті қамтамасыз ету және жүйенің осалдықтарын анықтау мақсатында кибер шабуылдарды талдау және тергеу орталығының мамандарын тарта отырып, тұрақты негізде

санкцияланған DOC-шабуылдар жүргізіледі. Ыңғайлы функционалдардың бірі ретінде тергеу әрекеттерін электронды түрде санкциялау және бұлтартпау шараларын таңдау туралы өтініштерді қарау мүмкіндігін атап өткен жөн.

Бұдан басқа, процеске қатысушылар электрондық іс материалдарына «Жария сектор» ақпараттық порталы арқылы қол жеткізе алады, онда іс материалдарымен танысуға, процестік құжаттардың көшірмелерін алуға, сондай-ақ онлайн режимде өтініштер мен шағымдар беруге және оларға жауаптар алуға болады.

Сот жүйесін, «SMART СОТ» жобасын цифрландыру шеңберінде электрондық сот төрелігі дамуда. 2016 жылдан бастап мемлекеттік органдар мен ұйымдардың ақпараттық бағдарламаларымен интеграцияланған «Төрелік» сот органдарының жаңа ақпараттық-талдау жүйесі енгізілді.

Республикадағы сот отырыстарының барлық залдары электрондық хаттамалау мүмкіндігі бар жаңғыртылған аудио және бейне тіркеу жүйелерімен жарақтандырылған, бұл сот отырысын жүргізу тәртібіне шағымдар, хаттамаларға ескертулер үшін негіздерді азайтты.

Өз кезегінде, онлайн-қызметтердің кең спектрі сот төрелігінің ашықтығы мен жеделдігіне, процестік емес байланыстарды барынша азайтуға жағдай жасайды.

Қазіргі уақытта электрондық қылмыстық іс барлық кезеңдерді қамтиды, соның ішінде қылмыстық құқық бұзушылықтарды тіркеу, сотқа дейінгі тергеу, сот талқылауы және оған қоса жазаны орындау.

Бұл ретте, 2020 жылы сотқа дейінгі іс жүргізудің жалпы құрылымындағы электрондық қылмыстық істердің үлес салмағы 43% - құрады (272641-ден 115811).

Талдау көрсеткендей, қылмыстық істерді электрондық форматта тергеу барысында ҚПК нормаларын өрескел бұзуға жол берілмейді.

Сонымен қатар, жеке сипаттамалық кемшіліктерді ажыратуға болады:

- электрондық форматты таңдау, бірақ тергеу әрекеттерінің көпшілігін қағаз форматта жүргізу, содан кейін құжаттардың сканерленген көшірмелерін салу;

- электрондық істе процестік құжаттардың болмауы;

- сканерленген құжаттарды салу мерзімдерін бұзу (24 сағат);

- іс жүргізу құжаттарын «артқы» күнмен жа-

сау;

- электрондық форматтан қағаз форматқа негізсіз көшу;

- қылмыстық істерді электрондық форматта тергеп-тексеруді ресми жүргізу және электрондық істерді тергеп-тексерудің толықтығын қамтамасыз етпеу.

Жоғарыда аталған кемшіліктер жаппай тұрғыда емес және ең алдымен электрондық форматтағы тергеудің күрделілігі мен жаңалығымен байланысты. Қолдану практикасының кеңейуімен және бірқатар техникалық мәселелерді шешумен жағдай түзетіледі.

Сонымен қатар, реформалаудың маңызды аспектісі, ең алдымен, адвокаттардың іс жүргізу мүмкіндіктерін кеңейту арқылы қылмыстық процестің жарыспалылығын арттыру болып табылады.

Адвокаттардың бүгінгі өкілеттіктерінің тізбесі олардың қорғаушыларының мүдделерін толық сапалы білдіруге мүмкіндік бермейді. Сондықтан қылмыстық процестік заңнамасында адвокаттарға дәлелдемелер жинауға кең өкілеттіктер берілген. Атап айтқанда, ҚР ҚПК-нің 70-бабына сәйкес, егер қылмыстық қудалау органы мұндай өтінішті қанағаттандырудан негізсіз бас тартса не ол бойынша үш тәулік ішінде шешім қабылдамаса, жасырын тергеу әрекетін қоспағанда, адвокат тергеу судьясының алдына сараптама тағайындау не тергеу әрекетін сотқа дейінгі тергеу органының жүргізуі туралы өтінішхат беруге құқылы.

Тағы да бір аспект ре-тергеу процедураларын жеңілдету және процестің үнемділігін қамтамасыз ету.

Бүгінгі күні қылмыстық істерді тергеу әлі де күрделі және қаржылық шығындар процесі болып табылады, әсіресе, бұл қылмыстық теріс қылықтарға қатысты. Осыған байланысты олар бойынша іс жүргізу қылмыстық теріс қылықтарды тергеудің ерекше тәртібін - бұйрық ісін жасау есебінен барынша жеңілдетілетін болады.

Мәселен, ҚР ҚПК-нің 629-1-бабында, егер жиналған дәлелдемелерде қылмыстық терісқылық және (немесе) ауырлығы аз қылмыс фактісі және оны жасаған адам анықталса, қылмыстық теріс қылықтар мен ауырлығы аз қылмыстар бойынша бұйрық өндірісі тәртібі көзделген;

күдікті қылмыстық құқықбұзушылық жасағаны үшін өзінің кінәсінің бар

дәлелдемелеріне қарсылық келтірмейді, оның әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) саралануымен, келтірілген залалдың (зиянның) мөлшерімен (сомасымен) келіседі; негізгі жаза түрлерінің бірімен жасалған қылмыстық құқық бұзушылық санкциясы айыппұлды көздейді; күдікті өтінішхатты мәлімдеді, ал жәбірленуші, сондай-ақ азаматтық талапкер мен азаматтық жауапкер (олар іс бойынша қатысқан жағдайда) дәлелдемелерді зерттемей, оларды шақырмай және сот қарауына қатыспай, істі бұйрық бойынша іс жүргізу тәртібімен қарауға келісім білдірді. Осы баптың нормаларында бұйрық өндірісін (қылмыстық құқық бұзушылық жасағаннан кейін оның іс-әрекетінің (әрекетсіздігінің) нақты сипаты мен қоғамдық қауіптілігін сезіну мүмкіндігінен айыратын психикалық ауытқушылықпен ауырған адамды) қолдану мүмкін негіздері егжей-тегжейлі көзделген; кәмелетке толмаған адамның немесе физикалық немесе психикалық кемшіліктеріне байланысты өзінің қорғану құқығын өзі жүзеге асыра алмайтын адамның; қылмыстық қудалаудан артықшылықтары мен иммунитеті бар адамның; міндетті қосымша жаза ретінде мүлкті тәркілеу, арнаулы, әскери немесе құрметті атақтан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградалардан айыру, белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру, Қазақстан Республикасынан шығарып жіберу және т.б. қолданылуы мүмкін адамдар).

Жүргізіліп жатқан реформада азаматтардың құқықтарын қорғау деңгейін арттыру мақсатында сотқа дейінгі кезеңге сот бақылауын одан әрі кеңейту болып табылады [6].

Ұлт жоспары-100 нақты қадам тергеу судьяларына адамның конституциялық құқықтарын шектейтін барлық тергеу әрекеттеріне санкция беру өкілеттіктерін кезең-кезеңімен беруді көздейді. Атап айтқанда, ҚР ҚПК-нің 55-бабына енгізілген өзгерістер мен толықтырулар тергеу судьясының жасырын тергеу әрекеттерін жүргізуге санкция беру, жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу мерзімдерін ұзарту, сотқа дейінгі тергеу органына адамға өзіне қатысты жүргізілген жасырын тергеу әрекеттері туралы хабарламауға келісім беру бөлігінде өкілеттігін көздейді; кепілді қолдануға санкция беру; мәжбүрлеп куәландыруға санкция беру; үлгілерді мәжбүрлеп алуға санкция беру; жасырын тергеу әрекеттерін қоспағанда, са-

раптама тағайындау не қылмыстық қудалау органының өзге де тергеу әрекеттерін жүргізуі туралы мәселені қарау, оның ішінде, егер қылмыстық қудалау органы мұндай өтінішхатты қанағаттандырудан негізсіз бас тартса не ол бойынша үш тәулік ішінде шешім қабылдамаса делінген [7].

«Қазақстан-2050» стратегиясы мен Қазақстан Республикасы Президентінің бес институционалдық реформасын іске асыру жөніндегі «100 нақты қадам» Ұлт жоспарында қылмыстық іс жүргізу құқығын жаңғырту көзделген, оның басты мақсаты жеке тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау мен қорғауды арттыру, заңдарды мүлтіксіз орындау және құқықтық тәртіпті нығайту болып табылады [8].

Сонымен қатар, қылмыстық процестік заңнамасының көптеген өзекті мәселелерін оң шешумен қатар, қабылданған новеллаларды құқық қолдану және табиғи сынақтан өткізу барысында реформалар сабақтастығын және құқық қорғау қызметінің іс жүргізу негіздерін жаңғыртуды бастай отырып, өз шешімін талап ететін сотқа дейінгі және сот ісін жүргізудің бірқатар мәселелері анықталды.

Бұдан басқа, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің міндеттері қылмыстық қудалау (ҚР ҚПК-нің 34-бабы 1-бөлігі) емес, қылмыстық құқық бұзушылық оқиғасын белгілеу, қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі адамдарды әшкерелеу, оларды жазалауға заңда көзделген барлық шараларды қабылдау (оның ішінде процестік мәжбүрлеу шаралары арқылы) болып табылатыны заңнамалық түрде белгіленген.

Қылмыстық қудалаудың алғашқы сәті қылмыстық істе айыпталушының іс жүргізу тұлғасының пайда болуымен байланысты болуы керек.

Осыған байланысты Германияның ҚПК § 151, 152, 169a, 170 (1) ұқсастығы орынды екен. Істі неміс сотына тапсыру үшін прокурор өзі немесе анықтау органдары жинаған материалдардың негізінде жария айып тағуы қажет. Прокурор айыптау фактісін істі сотқа жіберер алдында анықтаудың соңғы кезеңінде ғана тұжырымдайды. Ол үшін прокурор айыптау актісін толтырады. Осындан шығатыны, жария айып тағу сотқа дейінгі тергеп – тексеруді аяқтаудың екі нысанының бірі болып табылады (екіншісі-істі тоқтату).

ҚР ҚПК бойынша 2014 жылғы редакцияда қылмыстық іс сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысынан прокурордың айыпталушыны сотқа

беру сатысына өткен кезде күдікті айыпталушы мәртебесіне ие болады. Осы кезеңде прокурор айыптау актісін (немесе сотқа дейінгі тергеп-тексерудің өзге де қорытынды актісін) бекітеді және ол айыпталушыны сотқа беру туралы қаулы шығарады.

Айыпталушыны сотқа беру туралы шешімімен прокурор мемлекет атынан белгілі бір адамға ресми (көпшілік алдында) айып тағып, оны қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін қылмыстық қудалайды.

Қылмыстық жауапкершілікке тарту ұзаққа созылады. Бұл адам айыпталушы деп танылған сәттен басталады, іс бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтың барлық мән-жайлары анықталған, оның кінәсі және осы адамның іс-әрекет жасағаны дәлелденген. Заңды түрде бұл акт прокурордың мемлекеттік айыптаушы тұлғаға қарсы оны сотқа беру арқылы ұсынуынан көрінеді. Бұл акт соттың айыптау үкімінің заңды күшіне енуімен аяқталады.

Прокурордың айыпталушыны сотқа беру туралы актісі айыптаудың көлемін (шегін) анықтайды (ҚР ҚПК 340-бабы, 341-бабы 1 және 5-т.), олар үшін сот істі мәні бойынша бірінші сатыда қарау кезінде, сондай-ақ сот актісін апелляциялық және кассациялық сатыларда тексеру кезінде шығуға құқылы емес.

Егер айыптауды неғұрлым ауыр қылмыс туралы заңға өзгерту қажет болса, сот қылмыстық істі қарауды кейінге қалдырады, оны прокурорға жаңа айыптау актісін жасау және айыпталушыны прокурор сотқа қайта беру үшін жібереді.

Тергеу және сот практикасы 2015 жылғы қаңтардан бастап қазіргі уақытқа дейін «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» ҚР заңының тергеу органдарының жедел бөлімшелеріне жүктелген қылмыстарды ашу міндетіндегі бабында қайта қалпына келтіруге қажеттілігін көрсетті.

Осыған байланысты кезінде айтылғандай әртүрлі және құқықтық сипаты бойынша сәйкес келмейтін жедел-ізвестіру іс-шаралары мен жасырын тергеу әрекеттерін сәйкестендірудің қателігі байқалған болатын.

Жалпы, қылмыстық іс материалдары тек айыптаушы тарап үшін ғана емес, сот пен екі тарап үшін де алдын ала тергеу барысында жиналады. Бұл қорғаушы тарапқа сот талқылауы барысында олардан өзінің негізгі дәлелдерін алуға мүмкіндік береді, ал сот сол сот талқылауы барысында істің барлық нақты мән-жайларын дәл анықтауға, мемлекет атынан (мемлекет

арнайы құрған тәуелсіз сот билігі) мемлекеттік айыптау жүзеге асырылатын мемлекет пен азамат арасындағы табиғи теңсіздікті өтеуге мүмкіндік береді.

Бұл қылмыстық процесте көрінеді биліктің бөлінуі-континентальды қылмыстық процестің негізгі қағидасы, мұнда қылмыстық істерді алқабилер соты ғана емес, кәсіби сот мемлекеттік биліктің тасымалдаушысы ретінде қарастырады. Осы биліктің біреуінің (соттың) екіншісінің пайдасына әлсіреуі (айыптау) әділетті қылмыстық процеске және ондағы шынайы (декларативті емес) бәсекелестікке ықпал ете алмайды. Тағы бір нәрсе, бұл логика (кез-келген сияқты) адал және кәсіби судьяға (адвокат сияқты) бағытталған. Егер судьяда мұндай қасиеттер болмаса, онда кез-келген реформа, әсіресе қабілетсіз, одан да жағымсыз нәтижелерге әкеледі. Сондықтан ҚР Президентінің 2022 жылғы 1 қыркүйектегі жолдауында судьялар корпусын сауықтыруға баса назар аударылды, бұл өте дұрыс екен. «100 нақты қадамда» № 5 қадам 1980 жылдардың аяғынан бері қолданылып келе жатқан Италияның жоғарыда аталған ҚПК-де көрініс тапқан әйгілі итальяндық реформаны дәл қайталайды. Басқасы таңқалдырады: 2022 жылы шамамен 35 жыл бойы қалыптасқан итальяндық тәжірибеге сүйене отырып, тұжырымдама авторлары оның екіжақты сипаты туралы ешқандай жерде айтпайды және әрқашан оң нәтижелерден алшақтау, дегенмен Италияның мысалы қылмыстық іс жүргізу ғылымында бұрыннан болған екен. Ол «мектеп» оқулықтары деңгейінде континентальды қылмыстық процесті ағылшын-американдық рельстерге ауыстырудың күрделілігі мен қол жетімсіздігінің мысалы ретінде келтірілген, яғни қылмыстық іс жүргізу моделін өзгертуге жүргізген әрекеттері еді. Егерде біз итальяндық тәжірибені ескеретін болсақ, онда біз мұны басқалардың қателіктерін қайталамай және басқалардың мәселелерінен аулақ бола отырып, сонымен қатар қазіргі итальяндық қылмыстық процестің күрделі эволюциясын ескере отырып, сауатты түрде жасауымыз керек. Естеріңізге сала кетсек, Италияның «жаңа» ҚПК Қазақстанда ұсынылып отырған «№5 қадаммен» толық сәйкес келетін бірқатар түбегейлі инновацияларды көздеді, атап айтқанда, судья үшін бірінші «досье» (алдын ала тергеу материалдары) қол жетімді болмаған кезде «қос досье» деп аталатын механизмді енгізу, ал екінші «досье»

соттың пассивті рөлі кезінде тараптардың дәлелдемелерді ұсынуы арқылы тікелей сот талқылауы сатысында қалыптасады (бұл ҚПК, басқалармен қатар, әртүрлі жеделдетілген өндірістер идеясын, тараптардың келісіміне негізделген процедураларды және т.б., яғни «№ 5 қадамда» көретінімізді жүзеге асырды). Реформаторлардың жаңалықтарына қарамастан, бұл идеяны жүзеге асыру бәсекелестік бастамалардың күшеюіне емес, айыптау үкімдерінің пайызының күрт өсуіне әкелді. Оларды нақты жағдайларды толық анықтау жауапкершілігі алынып тасталған судьяларға шығару оңайырақ болды.

Басқаша айтқанда, 1930 жылғы Италиядағы ҚПК-нің классикалық континенттік негізде құрылған кезеңінде (яғни «№5 қадамда» инквизициялық (іздіктеу) процесте сынға алынған) ақтау үкімдерінің саны 1988 жылғы «бәсекелестік» ҚПК қолданысқа енгізілгеннен кейін жоғары болды. Реформаның жақтаушылары «зұлымдықтың тамырын» тым радикалды инновациялардан емес, прокурорлардың кәсіби деңгейінің төмендігінен білінді, бұл біршама ақылға қонымсыз, өйткені таза қарсыласу процесінде прокурорлардың мақсаты тек айыптау үкімдері болып табылады және одан да көп болды. Мәселе басқада да болуы мүмкін: судьялардың сотты «пассивті арбитражға» айналдыру рухында тергеу материалдарына қол жеткізуін шектеу оларды істің барлық мән-жайларын анықтауға және қылмыстық процесте тараптардың (мемлекет пен азаматтың) табиғи теңгерімсіздігін еңсеруге бағытталған компенсаторлық функциядан алып тастады, бұл дереу төмендеуге емес, осы дисбаланстың күшеюіне әкелді. Алайда, көп ұзамай жағдайды түзету үшін Италияның Конституциялық сотына араласуға тура келді, ол 1992 жылы

шығарылған № 241-254/92 және № 255/92 екі шешімімен 1988 жылғы Италия ҚПК-нің кейбір ережелерін конституциялық емес деп таныды, атап айтқанда, сотқа алдын-ала тергеу материалдарымен танысуға қатаң тыйым салынды. Конституциялық соттың шешімдеріне сүйене отырып, бұл тыйымнан көптеген ерекшеліктер пайда болды, ол іс жүзінде жұмысын тоқтатты. Бұл жағдайды едәуір түзетіп, реформаға қарсы деп маңызды элементтерінің бірі ретінде қарастырылды.

Содан кейін Италияның қылмыстық процесі өте тұрақсыз және тұрбулентті болып қала берді: 1988 жылғы ҚПК құрастырушыларының жоспарына қайта оралу әрекеттері қарсы реформалармен және т.б. ауыстырылды, «американдықты қолдайтын демарштың техникадан гөрі рухы» үлгісі болып қала берді, бұл салыстырмалы қылмыстық іс жүргізу құқығы бойынша ең беделді еуропалық әдебиетте атап өтілді.

Сонымен қатар, итальяндық тәжірибе Еуропа елдерінде қылмыстық іс жүргізу тұрғысынан ең дамыған оқшауланған болып қала береді. Оған Батыс Еуропаның басқа елдері ғана емес, қылмыстық іс жүргізу кодификациялары (Франция, ГФР, Бельгия және т.б.) ғана емес, сонымен қатар, мысалы, Швейцария заң шығарушысы да қосылды.

2007 жылы қабылданған және 2011 жылы күшіне енген ең жаңа батыс еуропалық ҚПК (Швейцария ҚПК) тіпті итальяндық сотқа 1988 жылғы үлгідегі алдын ала тергеу материалдарымен танысуға тыйым салу туралы айтылмайды да. Бұл тұрғыда қазақстандық тұжырымдаманың авторлары 2007 жылғы швейцариялық ҚПК-нің жанынан өтіп бара жатып, 1988 жылғы итальяндық ҚПК-ке неге сілтеме жасайтыны толық түсіндірмейді.

Пайдаланылған қайнар көздерінің тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасында 2010 – 2020 жж. ішіндегі тіркелген қылмыстың мәліметі // Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы жанындағы құқықтық статистика және ақпарат орталығын. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 21 б.
3. "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Күшін жойған Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. Күші жойылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 17 мамырдағы № 311 қаулысымен
4. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI ҚРЗ.
5. Төрелік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 8 сәуірдегі № 488-V ҚРЗ.
6. Қылмыстық сот ісін электрондық форматта жүргізу жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2018 жылғы 3 қаңтардағы № 2 бұйрығы.

Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 23 қаңтарда № 16268 болып тіркелді.

7. Бұлтартпау шараларын санкциялаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 1 Нормативтік қаулысы
8. Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2014 жылғы 17 қаңтар

References:

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-протестік кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.
2. Қазақстан Республикасында 2010 – 2020 жж. ішіндегі тіркелген қылмыстың мәліметі // Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасы жанындағы құқықтық статистика және ақпарат орталығын. – Нұр-Сұлтан, 2020. – 21 б.
3. "Тсифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Күшін зhoуған Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. Күші зhoуылды - Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 17 мамырдағы № 311 қаулысымен
4. Прокуратура туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 30 маусымдағы № 81-VI ҚРЗ.
5. Төрелік туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 8 сәуірдегі № 488-V ҚРЗ.
6. Қылмыстық сот ісін электрондық форматта зhyргізу зhөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының 2018 жылғы 3 қаңтардағы № 2 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2018 жылғы 23 қаңтарда № 16268 болып тіркелді.
7. Бұлтартпау шараларын санкциялаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 1 Нормативтік қаулысы
8. Қазақстан жолы - 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, Астана қ., 2014 жылғы 17 қаңтар